

dat niet. Daar was de godsdienstonderwijzer de vertegenwoordiger van de religieuze stand. Zeker bij de godsdienstonderwijzers met een hogere rang, die vaak ook actief waren als auteur, ontstond al snel het beeld bij rooms-katholieke en protestantse inwoners dat dit de joodse ‘dominee’ of ‘pastoor’ was. Zo op het oog liepen een aantal functies ook aardig parallel: geven van godsdienstonderwijs werd ook door andere geestelijken gedaan, evenals het houden van preken (*derasjot*).<sup>19</sup> Bij belangrijke publieke plechtigheden trad de joodse godsdienstonderwijzer dan ook vaak op met de andere lokale geestelijken.

Niet overal lukte het een godsdienstonderwijzer om voldoende andere joods-religieuze functies te verkrijgen om zo voldoende inkomen te genereren voor zijn vaak grote gezin. In dat geval zien we dat de godsdienstonderwijzers hun toevlucht moeten nemen tot niet-religieuze nevenfuncties en vaak in de kleinhandel stappen. Men was dan parttime godsdienstonderwijzer en leefde daarnaast van de inkomsten van de verkoop van textiel, levensmiddelen of iets dergelijks. Voor het aanzien van de functie van godsdienstonderwijzer én van een joodse gemeente was dit niet erg bevorderlijk, waarom er ook met de nodige regelmaat over deze combinaties-uit-noodzaak werd geklaagd. De enige manier echter voor een godsdienstonderwijzer om strikt op zijn eigen vakgebied uitbreiding te verkrijgen was om naast het lesgeven aan de armenkinderen in de lokaliteiten van de joodse gemeenten, daarnaast bij de beter bemiddelde families aan huis godsdienstonderwijs te geven. Als hij zo aan meerdere standen les gaf, kon hij soms net voldoende verdienen om rond te komen.

Het nieuwe reglement van 1862, dat het joodse onderwijs na de nieuwe wet reguleerde, schiep ook ruimte voor vrouwelijke godsdienstonderwijzers.<sup>20</sup> Zij waren echter louter inzetbaar voor de kleinste kinderen. Van hen werd dan ook geen formele scholing aan het Nederlands-Israëlitisch Seminarium vereist, maar in hun geval moest de ressortale Schoolcommissie besluiten of er voldoende kennis en vaardigheden aanwezig waren om hen het onderwijs toe te vertrouwen.

#### *Professionalisering, 1870-1914*

Nadat door het overheidsbeleid de functie van godsdienstonderwijzer was gereguleerd, ontwikkelde de beroepsgroep zich in het hart van de negentiende eeuw tot een eigen, onderscheiden segment in de bredere religieuze infrastructuur van joods Nederland. Parallel aan de hervorming van het godsdienstonderwijzerschap had de Hoofdcommissie ook het rabbinaat gereorganiseerd, met grotendeels dezelfde motieven: geen buitenlanders meer, gevangen in een duidelijke centrale structuur en met een bewuste Neder-

<sup>19</sup> Zie bijvoorbeeld de rol van Aron Cohen Carillon in de verspreiding van het preken in het Nederlands: Bart Wallet, ‘Religious Oratory and the Improvement of Congregants. Dutch Jewish Preaching in the First Half of the Nineteenth Century’, *Studia Rosenthaliana* 34 (2000) 2, 168-193.

<sup>20</sup> G. Luttenberg, L.N. Schuurman, *Chronologische verzameling der wetten en besluiten betreffende het openbaar bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in 1813* (Zwolle 1863) 13-16.